

СВІТ НАШОГО СВІТОГЛЯДУ

Матеріальне і духовне в медицині

Актова промова члена-кореспондента АМН України

професора М.І. Пилипенка

на науковій сесії Харківського національного медичного університету,

присвяченій 203-й річниці його заснування

(16 січня 2008 року)

Material and spiritual in medicine

Public speech of a corresponding member of Academy of Medical Sciences of Ukraine M.I. Pylypenko at scientific session of Kharkiv National Medical University dedicated to 203rd anniversary of the university foundation (January 16, 2008)

Вельмишановне зібрання!

Я пройшов, у певному сенсі, типовий шлях радянського студента. Прийшов до медичного інституту з метою-жагою стати якомога довершеним лікарем-терапевтом. У підручниках, за якими ми вчилися медицини, ясно і певно доводилося, що людина — така собі жива, природного походження машина, яка утворилася як результат ланцюга із безлічі випадковостей, що накопичувалися сотні мільйонів років. Мозок виробляє думки, як інші органи виробляють свої секрети. Психіка — умовні рефлекси. Поважні вчені показували в колбах, як блискавки в первісній атмосфері землі синтезували протобіонтів, з чого ті вчені мали неабиякий зиск. Згадується, як завідувач кафедри біології на лекції просторікував, як він очищав кафедру від генетиків — відомих професорів.

Нас вчили філософії під назвою діалектичний матеріалізм. У підручниках з цього предмету розповідалось, як філософи-матеріалісти вщент трощили безглузді ідеалістичні вигадки гегелів, кантів, шопенгауєрів. І досі мені не зрозуміло, як можна було визначити, що думка розтрощена вщент і від неї не залишилось «каменя на камені».

Як приклад «духовного» поживку, яким нас частували, цитую маленький фрагмент статті «Медицинская деонтология, врачебная этика и научно-технический прогресс»

проф. Шамарина із Саратова в журналі «Советское здравоохранение» того часу: «Биология и медицина издавна были ареной борьбы мировоззрений, борьбы материалистов и идеалистов. Норма и патология, здоровье и болезнь, жизнь и смерть являлись и являются предметом дискуссий, порой ожесточенных, между идеологами материалистической и идеалистической философии. Эта борьба стала особо острой в последние десятилетия, поскольку возникли философские направления, реакционная сущность которых иной раз настолько замаскирована, что человеку без достаточной философской подготовки бывает трудно ее распознать. А это нередко уводит медицинских работников — ученых и врачей, некритически воспринимающих разного рода идеалистические и метафизические теории и концепции, в сторону от правильного пути, в частности к нарушению этических норм и требований». Як кажуть, — коментарі зайві.

На державному іспиті з наукового комунізму (що то була за «наука»?) я отримав оцінку «чотири», тому випав зі списку кандидатів на наукову роботу. Мене «розподілили» до лікарні невеликого селища міського типу.

Зараз бачу, що то була невипадковість: якби не було тієї обставини, непевний, чи мав би я змогу зустрітися віч-на-віч з тим, що називають метафізичним, трансцендентним, ідеалістичним,

містичним, марновірним, забобонним, езотеричним, духовним. Дійсно, випадків було більш ніж достатньо, щоб упевнитися, хай ще із сумнівами, що таке справді існує і реально діє.

Зовнішні обставини двох років моєї самостійної роботи у тій лікарні в пам'яті зблякли, обставини ж внутрішнього життя, навпаки, набули ще більшої повноти.

Там я вперше побачив, як лікує слово. Потім у В. М. Бехтерева я прочитав: «Если больному после разговора с врачом не станет легче, значит это не врач». Та мій той ще перший досвід доводив — слово не тільки полегшує стан хворого, а й реально лікує.

У тій лікарні багато разів я мав змогу відчувати, що для успіху лікування лікар має перелити із себе хворому щось таємниче. Особливо на це відгукувалися діти. Інколи антибіотики були неефективні без цієї таємничої сили. Потім у Карла Юнга я прочитав: «Лікування дає ефект лише тоді, коли сам лікар відчуває себе захопленим... Якщо лікар — «людина у футлярі», він безсилий». Але я також відчув і те, що постійне «віддавання» нервової енергії надто виснажливе, тому необхідно балансувати можливості і витрати.

Я не є і не був янголом, тому мав можливість засвідчити з благоговінням існування сили, яка спроможна захистити навіть від подряпин за обставин, коли і збереження життя здається неможливим.

Зараз із подивом згадую своє нерозсудне рішення скласти власними руками з брухту — зібраних з усього району деталей старих списаних рентгеноапаратів діючий, і не маючи жодного досвіду лікаря-рентгенолога, почати обстежувати на ньому хворих. Той апарат привів мене на кафедру рентгенології до професора Юрія Андрійовича Бурлаченка з проханням допомогти мені пройти стажування з рентгенодіагностики. Іншою метою того візиту я не мав навіть подумки. Досі не можу збагнути, які чинники підштовхнули Юрія Андрійовича без видимих роздумів запропонувати мені вступити до аспірантури на його кафедру: я не мав жодних формальних прав на те, і він бачив мене вперше.

Але це була для мене нелегка психологічна проблема — зміна планів. Тільки після не-

легких вагань я прийняв пропозицію і змінив фах — зайнявся чистою діагностикою. Зараз я певний, що то був неусвідомлений відступ, заради запобігти виснаженню. Змінити стиль життя свідомо я б не зміг. Та все ж довгі роки по тому я майже фізично страждав від втрати можливості безпосереднього спілкування з хворим — між мною і хворим тепер був апарат.

Цей дещо задовгий вступ до головної теми я роблю як коротке резюме того шляху, утаємниченого, яким я йшов через життя до істини. Це — бажання зробити зрозумілим, що головна тема — не реферат, а мій власний життєвий і фаховий досвід.

Почався той шлях, коли я, ще підліток, відчув звернене до мене запитання: «Чи є істина?». Знову і знову подумки повертаючись до тієї події, аналізуючи стан свого внутрішнього життя, констатую, що на той час я вже відчував нумінозність християнської етики, але непевно — то був стан, так би мовити, передчуття наявності об'єктивної істини і неприпустимості сваволі вибору життєвого шляху.

Вже тоді я мав владну пристрасть до читання. Кажучи словами Карла Юнга: «Я читав будь-який клапоть друкованого тексту, що потрапляв мені на очі». Але духовної поживи в текстах, які були досяжні в 50-ті роки минулого століття, бракувало. Чітко пам'ятаю, що 1957 року вперше за мого життя почали видавати тоненькими книжечками оповідання І. Буніна, О. Купріна, К. Паустовського, Л. Леонова, Скитальця, О. Гріна. Яка то була розкіш і насолода! То було відкриття таїни слова, зачарування невідворотної влади речення. То була містична загадка, недосяжна розумінню, — аркуш паперу, усіяний рядками чорних значків, річ — зовні позбавлена певної цінності, або й просто — сміття. Але ось очі складають слово до слова, речення до речення — і зникає зовнішній світ, і поринаєш у неосяжні простори, зустрічаєш радісних або згорьованих людей, людську велич чи ницість. Скажете — то така уява. Але ж якби то була тільки недієва уява, хіба ж палили б книжки на кострищах? Хіба б ховали книжки по спецсхронах, а авторів — до таборів? Згадайте зовсім недавню історію Західної Європи і нашу з вами. Іспанські конкістадори спалили

книги майя і знищили жерців, і народ, який був видатною цивілізацією свого часу, став примітивним індіанським племенем.

І ще — тоді вже я збагнув, що без довершеної мови неможливий розвиток духовного життя, що слово і дух — невід'ємні. Зовсім недавно у Карла Юнга я зустрів досить холодне, навіть жорстке: «...ніщо так не впливає на наше життя, як мова: хирна мова робить хирним і життя».

Віддам належне росіянам. Похмурого холодного грудневого дня 1998 року я повертався із Чикаго додому через Шереметево. Зустріли мене московські знайомі. Перше, повезли до щойно відновленого Храму Христа Спасителя — Національної святині Росії. На мармурових внутрішніх стінах притвору Храму — мармурові дошки з іменами офірян — спонсорів, як зараз кажуть. Сотні імен, відомих і не дуже. З сумом за свою землю читав імена потомків видатних політичних, культурних, духовних, просвітницьких діячів України минулого.

Після відвідин Храму запитую, чи є можливість відвідати книгарню. Запитую без жодної надії — неділя, вечір. Сприймають без здивування, лише запитують, за якою тематикою цікавить книгарня. Везуть недалеко від Храму на тиху вуличку, де в напівпідвалі знаходимо відчинену затишну невелику книгарню. Не можу передати своїх емоцій від побаченого. З неї я вийшов з двома паками книг і, важлива деталь, — це все за суму, в яку мені б у Чикаго обійшовся пакуночок тютюну для люльки. Це ж треба було створити видавцям такі умови, за яких вони мали зиск, продаючи книги навіть майже за безцінь!

Та найголовніше для мене було те, що саме там я вперше зустрівся з Карлом Юнгом, ім'я якого в СРСР було під суворою забороною.

1990 рік, перед самим розпадом СРСР, в сільській книгарні недалеко від Харкова я якось надібав книгу І. Багряного «Сад Гетсиманський» і більш ніж десяток книг перекладів українською (до речі — кращих наших перекладачів) класиків світової літератури. Тоді ж у книгарні передплатних видань Харкова я зміг придбати книги авторів забутих, вигнаних, репресованих і зібрання творів про-

тоієрея О. Меня. Але 1991 року той бенкет обірвався.

Кожне цивілізоване суспільство для задоволення своїх специфічних потреб створює спеціальні інституції: політичні, правничі, освітянські, культурницькі, медичні, конфесійні. Кожна інституція, і медицина зокрема, обслуговується особами, які, з одного боку, є членами даного суспільства, тобто, просто громадянами, а з іншого, — виділяються в особливу групу: «цех», «сословіє», «орден».

Оскільки кожна така інституція задовольняє гуманітарні потреби суспільства, тобто більшою чи меншою мірою духовні, вона повинна мати свою професійну етику і свій професійний світогляд, яким має слідувати. Сказане означає, що в кожній особі, яка входить до «цеху», «сословія», «ордену» повинні вміщуватися дві персони: одна — громадянина зі звичайним земним буттям, а інша — наповнена професійною нумінозністю, професійною етикою, професійною духовністю.

Ви знаєте, що актори Еллади під час вистав обличчя закривали особливими масками, щоб дати глядачам змогу виразніше сприйняти характер героя, якого вони грали. В Західному Світі ті маски часів класичної культури трансформувалися в професійні однострої, професійне вбрання, різне за фасоном, кольором, вартістю тощо. Це не були примхи чи сваволя. Це була вимога несвідомого у психіці людини: цим підкреслювалась природна людська диференційованість і це допомагало організації суспільства. А головне — задовольняло потреби несвідомого психіки людей.

Але технологізація суспільства, все більша владність холодного раціонального розуму, превалювання економічних устремлень суспільства над духовними і, як результат, занепад останніх призвели до втрати значущості широкого вжитку професійних одерж.

Але Західний Світ залишив у вжитку старовинні професійні одержі і фольклорне вбрання на час свят. Цим підкреслюється, що свято — особливий момент життя, пов'язаний із життям нашим духовним, духовну наповненість таких миттєвостей, духовну неперервність поколінь народу у часі. І психічний стан людини має бути урочистим, інакше свято вироджується-

ся в карнавал масок, вигляд якого викликає тільки смуток. Побіжно: українське слово «свято» має корінь «свят-», від «святий».

За часів будівництва на шостій частині земної суші «світлого майбутнього», насаджування суцільної колективності, витравляння із свідомості людей поняття духовності і ототожнення духовності з релігійністю — «опіумом для народу» (а остання — це важлива складова духовного життя людини), професійні одежі залишили тільки нам, медикам, та «працівникам культу». Білий халат лікаря — це не просто одяг для гігієни, а професійна одежа із часів Гіппократа. Білий халат лікаря — те ж саме, що ряса для служителя храму.

Це нелегка ноша — вміщувати в собі дві персони. Тільки видатний актор може на сцені «прожити життя» свого героя. Ми звичайні люди і не можемо відмовитися від принад земного буття, інакше залегло було б стати святим. Як сказав Карл Юнг: «Неможливо бути ідеальним, але цього треба прагнути».

У 1967 році на з'їзді французьких лікарів, присвяченому проблемам лікарської етики, ключове слово було надане письменнику Андре Моруа. У вступній частині своєї промови він говорив: «Письменник знає, що кожний день життя лікаря потьмарюють тривога і безутішний жаль. Він знає, що лікувати людей — не ремесло, а тяжкий хрест. Що стати лікарем означає вступити до певного ордену, великою мірою пожертвувати прихильністю сім'ї і дружби, відмовитися від свободи. Письменникові відоме й інше, що більшість видатних медиків самі прекрасно володіли пером».

Ми змушені «грати» лікаря в білому халаті, вдало чи ні. Наш професійний обов'язок — робити це якомога довершено. Та чи рідкість — превалювання в нас звичайного громадянина — «громадянина в білому халаті»?

«Громадянин у білому халаті» перетворює «орден» в корпорацію, яка відокремлюється від суспільства і починає працювати на задоволення своїх потреб. Це явище нерідке в Західному Світі, але суспільство пильнує такі прояви і намагається вжити запобіжних заходів.

У Франції на медичний факультет Сорбонни немає вступних іспитів — всяк бажаючий може записатися. Але протягом двох

років з них залишається тільки 15–20 %. Відсів — не за ознакою формальних успіхів у навчанні, а за висновками психологів. Вважається, що як музикантом не може стати людина без абсолютного слуху, так лікарем не може стати «внутрішньо глухий».

Але, мабуть, все ж не надто кращі справи в Західному Світі й з матеріалізмом у медицині. Карл Юнг пише: «Медицина ж, внаслідок розвитку своїх методів і теорій протягом ХІХ сторіччя, перетворилася в одну із природничих дисциплін і присягнула на вірність філософським засновкам, які вони всі поділяли, а саме — принципам каузальності і матеріалізму. Душа як духовна субстанція для них не існувала».

Останнє десятиліття в медицині Західного Світу все більше набуває визнання і поширення нова концепція медицини — медицина, заснована на доказах. Автори й адепти цієї моделі медицини твердять, що це необхідно для захисту хворих від хибного лікування. У мене є підстави для сумніву щодо істинності такого твердження. Щонайменше, воно нещире, тому що в більшості випадків нові засоби порівнюються з дією плацебо, яке не має будь-яких матеріальних чинників для лікувального ефекту, але який ми реально спостерігаємо від нього у 30–50 % хворих. Здається, що для фармвиробників важливим є створити для суспільства ілюзію наукової доказовості і побіжно впевнитись, що новий засіб не викликає тяжких ускладнень, за які фірма може нести відповідальність. Для лікарів доказова медицина теж благо — це ширма, за якою можна сховатися від підозри в хибному лікуванні. Коли медицина стає вигідним і дуже прибутковим бізнесом, за незабезпечення очікуваної якості товару (здоров'я) споживач, тобто хворий, може вимагати серйозної сатисфакції.

Не знаю — сміятися чи сумувати, але за усіма правилами доказової медицини поважні вчені досліджують лікувальну ефективність релігії! Таких досліджень проведено досить багато, результати друкують у наукових журналах, і поки що вони непевні.

Мені це нагадує, як Надія Крупська «експериментально» доводила безпритульній малечі, розвіяній революцією і громадянською війною, відсутність Бога. Зібраних у дитячих

колоніях вчорашніх безпритульників Крупська садвила за обідній стіл, на стіл ставились порожні тарілки, і ця вчителька атеїзму пропонувала дітям прочитати молитву з проханням до Бога наповнити тарілки їжею. Після молитви діти пересвідчувались, що Бога немає.

XX століття збільшило прірву між технічним прогресом медицини і чітким усвідомленням лікарем, що людина дуалістична — має матеріальну оболонку і психічне, або духовне, наповнення, яке є такою ж реальністю, як і тіло. Неувага до цього факту, або, що гірше, його зневажання, має трагічні наслідки.

Після розпаду Радянського Союзу щоденно на екранах телевізорів можна було побачити безліч реклами ворожок, відьом, чаклунів, екстрасенсів, які пропонували вилікування від усіх хвороб і вирішення будь-яких життєвих проблем. Така ж реклама заповнювала газети. Державні мужі, які тільки вчора були зятими атеїстами, стояли на урочистих богослужіннях з порожніми очима. Весь цей хаос був (і є) нічим іншим, як помстою занедбаного духовного зарозумілому матеріалістичному розуму.

Останні 20 років я працюю в галузі радіаційної онкології — царині медицини, найбільш наповненій людським відчаєм. Це роки перед розпадом Радянського Союзу і роки державності України. Це роки, коли несвідоме психічне суспільства зруйнувало греблі, встановлені для нього матеріалістичним віровченням, і затопило темною хвилею хирну свідомість людей.

Зазвичай в ті часи до нас в клініку приходили хворі із задавненими процесами. Для того було багато причин. Радянське суспільство, а точніше його партійні керманічі, створили уявлення про злякисні захворювання як безнадійні щодо прогнозу. У свідомості людей сформувалася віра в те, що онкологічне захворювання — вирок. Суспільство ігнорувало таких хворих, залишаючи практично без допомоги і уваги. Як наслідок — хворі не мали довіри до медицини. У більшості випадків, незалежно від рівня освіти, вони йшли шукати допомоги у екстрасенсів і «представників нетрадиційної медицини». Хворі йшли за психологічною підтримкою, якої їм бракувало в лікарні. Був період, коли хворі з'явля-

ся на обстеження в клініку один раз і потім зникали, доки в них пухлинний процес не досягав останньої стадії. Тоді я зрозумів, що наших лікарів треба виховувати: кожний такий випадок — це професійна поразка і ознака професійної вади лікаря.

Зараз престиж колективу клініки в очах хворих змінився на краще.

У травні 2005 року я отримав запрошення до Одеського медичного університету на ювілейну конференцію «Наука і релігія», присвячену Войно-Ясенецькому, як вам відомо, видатному хірургу, релігійному діячу, тричі репресованому в довоєнні роки і нагородженому 1946 року Сталінською премією, а після смерті канонізованому Українською православною Церквою як святого.

Перед конференцією кореспондентки місцевої газети, сучасні дівчатка, в інтерв'ю запитали мене: «Навіщо лікареві релігія?» Від запитання я розгубився, адже його смисл вочевидь був: «Яка користь лікарю від релігії?» — прояв типового раціоналістичного світогляду. Вже не пам'ятаю, що я відповів, здається, так: «Лікар — теж людина».

Напередодні II світової війни, яку він передвіщав, Карл Юнг писав: «...сьогодні проблема «релігії» — незалежно від суб'єктивної її дійсності — зростає до космічних розмірів паралельно сучасним подіям. Я не вірю, що ratio є *suprema lex* (вищий закон — лат.) людської поведінки. Насамперед уже тому, що поведінка у вирішальний момент спрямовується саме не розумом, а швидше пануючими над нею несвідомими імпульсами. Це доводить нам досвід. У розумі цим імпульсам не знаходиться еквівалента того, що задовільно виражало б їх природу, давало б їм ім'я та образ. Тому свідомості необхідна форма, так би мовити, посудина, в яку міг би вилитися несвідомий натиск, і в якій він міг би набути культурного вигляду. Цей натиск за своєю природою діє лавиноподібно. Форму йому завжди давала релігія і ніколи — розум. Особистість, корені якої не заглиблюються в Бога, не може самостійно чинити опір фізичним і моральним спокушанням цього світу. Вищі домінанти завжди наділені релігійно-філософською природою. У людини можна відібрати богів, лише давши їй

натомість інших». І далі: «Нам потрібні не стільки ідеали, скільки трішки мудрості й інтроспекції, нам потрібне старанне урахування релігійного досвіду несвідомого. Я з наміром говорю «релігійного», тому що мені здається, що цього досвіду, який допомагає зробити життя більш здоровим і більш прекрасним, більш довершеним і більш осмисленим для самої людини, або для тих, кого вона любить, достатньо, щоб усвідомити: це була милість Господа».

Вважаю за необхідне навести визначення деяких понять. Зазвичай, ми не критично ставимося до розхожих тверджень. Серед них — протиставлення науки і релігії як несумісних протилежностей. Таке протиставлення виникає з хибного постулату, що наука — це знання, а релігія — тільки сліпа віра. Але ж для переважної більшості людей так звані «наукові знання» — звичайнісінька віра. Простий приклад: нам кажуть, що електричний струм — це рух електронів у дротах, і ми цьому віримо. Не певний, що хтось із фізиків дійсно бачив той рух електронів, і що це не є тільки зручною моделлю для пояснення явища. Але найгірше те, що наукова думка сягнула меж, де «наукові пояснення» вже неможливо віднайти.

«Як можна відчувати «поле», «елементарну частинку» та «хвилю»? Що означає десятивимірний простір субатомного поля? Що є непростір карколомного розширення Всесвіту; куди він розширюється з незбагненою швидкістю, якщо простір і час — це лише зчеплення матерії—енергії? Як можна відобразити «викривленість» простору—часу; просторову віддаленість частинок, які є позапросторовою всезагальною зв'язністю; обмеженість простору, який не має граничних меж, і тому ми говоримо про нього, що він необмежений, хоча при цьому нескінченний? Нарешті, як визначити метафізику, якщо навіть фізика залишається недосяжною для споглядання розумом?» Це слова Христа Яннараса, сучасного грецького філософа.

«Оскільки фізика повинна співвідносити свої вимірювання з об'єктом, то вона змушена відрізнити засоби спостереження від спостерігача, через що категорії простору, часу та причинності стають відносними. Мікрофізичний світ атома виявляє риси, спорідненість яких

із психічними впадає в око навіть фізиків» (Карл Юнг).

«Наши рассуждения о соотношениях между телом, душой и духом начнем издалека. До конца XIX века система точных наук поражала ясностью и точностью всего, о чем они трактуют. До недавнего времени царила безусловная вера в основные догматы науки, и только немногие избранные умы видели трещины в величественном здании классического естествознания. И вот великие научные открытия в самом конце прошлого и в начале нынешнего столетия неожиданно расшатали самые устои этого здания и заставили пересмотреть основные идеи физики и механики. Принципы, которые казались имеющими самую достоверную математическую базу, оспариваются теперь учеными. Книги, подобные глубокому сочинению Анри Пуанкаре «Наука и гипотеза», дают доказательства этому на каждой странице. Этот знаменитый математик показал, что даже математика живет множеством гипотез и условностей. Один из наиболее выдающихся его коллег по институту математики Эмиль Пикер в одной из своих работ показывает, насколько бессвязны принципы классической механики — этой основной науки, претендующей формулировать общие законы Вселенной». Це слова Архієпископа Луки Войно-Ясенецького.

З іншого боку, чи є релігія — тільки вірою?

Карл Юнг писав: «Ми живемо у створеному нами самими електричному світлі й — що найкомічніше — віруємо чи не віруємо в Сонце. Про вищу істоту ми знаємо так само мало, як і про матерію. Але й сумнівів у існуванні вищої істоти так само мало, як в існуванні матерії. **Світ по той бік свідомості дійсний, і це факт досвіду.** Тільки світ той нам незрозумілий. Невидимість ідеї нічого не означає поряд з її безсумнівною дієвістю, яка вже сама собою є дійсністю. Дійсність є те, що діє в людській душі, а зовсім не те, що дехто визначив «дієвим» і з такого упередженого погляду узагальнив як «дійсність». Бог не є якоюсь статистичною істиною, і тому так безглуздо доводити буття Бога чи намагатися його заперечити. Бог — це всеспільний досвід, затемнений виключно тупим раціоналізмом чи

відповідною йому теологією. Віра чи не віра в Бога — це лише ерзац знання». В одному з листів Юнг пише: «...я не казав: «Бог є». Я сказав: «Мені немає необхідності вірити в Бога, я знаю».

Атеїсти заперечують земне буття Ісуса Христа, послаючись на, начебто, відсутність «документального» підтвердження цьому. Але, скажіть, будь ласка, куди подіти документовані факти, як темні, неписьменні люди — рибалки, землекопи, пастухи були посвячені Святим Духом в апостольський чин і почали різними мовами народів Середземномор'я, мовами, яких вони знати до того не могли, проголошувати нову Істину. Почитайте «Діяння Святих Апостолів» у Новому Завіті. Це — незаперечні документи.

Релігійна діяльність є характерною рисою внутрішньої, духовної діяльності людини і супроводжує її в усі часи в усіх цивілізованих народів. Наука і релігія — це відображення у свідомості людини двох нероздільних сторін реальності — матерії і духа, а отже і людини в її повноті.

«Наука без релігії — каліка, а релігія без науки — сліпа!» (А. Ейнштейн).

На жаль, сама церква на пострадянських просторах не сприяє поверненню духовності людині. Я на власні очі бачив, як «громадяни в рясах» різних конфесій зібралися під стінами Верховної Ради шукати розради в їх міжконфесійних чварах (у кого?), забувши, що це їх обов'язок — вчити мирян злагоди. Павло-Іоан II за взаємної згоди провів служби Богів у Храмах великих конфесій світу — Синагозі, Мечеті, греко-католицькому, Київському православному Храмі. Тільки Московська православна Церква відмовила йому в цьому. Онук величного Петра Капіци — Сергій Капіца з сумом пише, що він був свідком, як священнослужителі «благословляли» найстрашнішу людозжерну сучасну зброю, послаючись на те, що благословляти зброю — в традиції російської християнської церкви. Ми стаємо свідками, як у Храмах ведуть політичну агітацію, тоді як їх єдиний обов'язок — дбати про душі своїх парафіян.

Нагадаю, що слово «релігія» походить від грецького *religio*, яке означає сумлінність, бла-

гочестя, благоговіння, святість, виконання належним чином.

Учений — людина з природною здатністю критично аналізувати крихти буття, знаходити в тих крихтах непомітне іншим і ті їх комплементарні грані, якими крихти можна скласти у фрагмент істини, досяжний для розуміння навіть пересічному. Тому про вченого не можна сказати: «Він віруючий». Вчений може бути лише релігійним чи ні.

«The highest religion is humanity» (Альберт Швейцер).

У жовтні 2001 р. в Києві відбувся I Міжнародний Конгрес з біоетики, на якому я єдиний з України зробив доповідь на релігійну тему. Там були доповідачі із Ватикану і від різних конфесій Європи, Канади, США і навіть Японії. Тема моєї доповіді: «Біблія як джерело біоетики».

Легковажне ставлення до Біблії значною мірою підтримує наявність у ній місць, які не узгоджуються з науковими фактами, що створює враження міфологічності тексту. Тому першою метою доповіді я ставив раціоналістичне роз'яснення походження вочевидь найуразливішого місця Біблії — творення світу і людини. Минулого року в Інтернеті я надивався «Тавістокські лекції» Карла Юнга, в яких серед іншого знайшов його ідеї, які збіглися з тим, що я говорив у доповіді 2001 р. Карл Юнг з приводу таких випадків збігу писав: «Мені приємно було взнати, що в багатьох моїх інтуїтивних відчуттях я мав історичних попередників».

Наводжу фрагмент тієї доповіді.

«Відокремлений від духовного досвіду Розум відкидає богонатхненність Біблії, сприймаючи її як міфологічний твір, позбавлений будь-якого зв'язку з фактами науки — археології та палеонтології. Подібні сумніви в часи Відродження й Просвітництва почали домінувати у середовищі інтелектуальної еліти Європи. Та все ж релігійний інстинкт частини вчених (серед яких Ісаак Ньютон) поспіль шукав шляхи узгодження Текстів Біблії з фактами науки.

Християнська Біблія складається з двох частин — Старого і Нового Завітів. Особливістю Нового Завіту, на відміну від Старого,

є використання Богом у зверненнях до людей притч. «Все це говорив Ісус до людей у притчах, і без притч не говорив до них нічого» (Мт., 13:34). «Я тому говорю до них притчами, що вони, дивлячись, не бачать, і слухаючи, не чують і не розуміють» (Мт., 13:13). «Та вони не второпали того, про що він казав їм» (Йоан, 10:6). «Вони ж нічого з того не зрозуміли; це слово було для них закрите, й вони не знали, про що він говорив» (Лк., 18:34).

...Спадає на думку, чи не зафіксоване у Старому Завіті помилкове сприйняття священнописцями ідеї Божого Творення?

За Біблією, людина була створена Богом у один день із праху, але на відміну від інших живих своїх творінь, Бог наділив її також Духом. Ми знаємо, що тварини мають інтелект, індивідуальні характери, їх поведінка далека від примітивних умовних рефлексів. Це відомо з етології і це може помітити кожний, хто має домашніх улюбленців. Але тварини не здатні сприймати себе як окремість. Вони — гармонійна частина Природи, яка не усвідомлює себе саму. Людину відрізняє від тварин наявність *свідомості*, яка дозволяє їй осягти себе як окремість. Друга суттєва відмінність Людини від тварини — абстрактне мислення, в основі якого лежить *слово* (logos) — слово-поняття, слово-ідея. Слово відтворює для людини іншу, ніж матерія, реальність — *дух*.

На Землі серед інших існували тварини, які мали найвищий інтелект. Це були передлюди — неандерталець, кроманьйонець, яким було доступне навіть примітивне мистецтво. Анатомічно ці істоти були подібні до людини, що й відзначають палеонтологи. Але вони були все ж тваринами.

Акт виникнення людини — це поява у передлюдини *свідомості*. «...Відкриються очі ваші, і ви будете, як боги, відати добро і зло» (Буття, 3:5). Людина побачила світ і окремо в ньому себе й хибно сприйняла це як Акт матеріального Творення Богом усього суцього на Землі.

Крім свідомості, людина одержала Слово. «Спочатку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог. Воно було спочатку у Бога» (Йоан, 1:1).

Отже, можна визнати, що виникнення на Землі *Людини* — це справді Акт, але цей Акт стосується тільки духовної події — надання людині свідомості. За Біблією, він відбувся близько 5,5 тис. років тому, і це дивовижно збігається з відомими науці фактами загадкової, неначе з нізвідки, появою на Землі перших цивілізацій».

Істинність такого пояснення можна збагнути, якщо згадати своє власне раннє дитинство. Я багатьом своїм знайомим ставив запитання: «Скільки тобі було, коли ти вперше відчув себе?» Відповіді — зі зрозумілою непевністю — від півтора року до трьох. Тобто, перші півтора, а то й три роки людське дитя не має свідомості, але люди, що оточують малюка, сприймають його як розумну істоту. Ця істота вже вміє вимовляти назви конкретних речей, але перебуває ще в темряві. І тільки з часом з'являються перші спалахи свідомості, які залишаються в нашій свідомій пам'яті.

Всім відомий закон, встановлений у ХІХ ст. біологом і філософом Ернстом Геккелем, — «Онтогенез повторює філогенез». Перш ніж з'явитися на світ, ми повторюємо шлях, пройдений нашими далекими родичами за мільйони років. А свідомість — від людського оточення. Відомо ж, що людське дитя, вигодуване звірами, людиною не стає.

Свідомість — це Прометеїв вогонь, дарований нам, і який передається від покоління до покоління. Свідомість — це містична реальність, яку ніхто не може заперечити і яка не має жодного відношення до нашого матеріального. Свідомість — це індивідуальний дар кожній окремій людині. Колективним може бути лише несвідоме.

5,5 тисяч літ буття на землі вогника свідомості людини — лише мить порівняно з сотнями мільйонів років виникнення життя й еволюції матеріальної оболонки людини. Чи не тому цей вогник такий слабкий і крихкий, і так легко його може поглинути темрява несвідомого? У натовпі темрява тваринних інстинктів накриває вогник свідомості й індивідуальна людина стає клітиною тисячоголового сліпого чудовиська. Коли дивишся кінохроніки нацистських парадів, виникає почуття, що перед вами вишиканими колонами

крокують механізми: так крокувати людина не може.

Карл Юнг стверджує, що людина може розширити свідомість. Шлях розширення свідомості, який він назвав індивідуацією, є шляхом до становлення Особистості — Самості, за його термінологією.

Варто запам'ятати сербське прислів'я: «Будь смиренным, бо зроблено тебе з праху. Будь великодушним, бо зроблено тебе із зірок».

Коли я вперше познайомився з деякими роботами Карла Густава Юнга, не міг збагнути, як могло статись таке, що світ не віддав належного тому, що зробив цей вчений, мислитель, якого можна поставити серед найвизначніших біблейських пророків. Потім я мав змогу побачити, що це — в нашому пострадянському світі, свідомість людей якого ніяк не може виборсатися із матеріалістичного віровчення.

Хочу торкнутися тільки двох його відкриттів: психологічних функцій і колективного несвідомого людини.

Юнг виділив дві пари когнітивних функцій психіки людини: відчуття (ощущение — рос.) — інтуїція, мислення — почуття (чувство — рос.).

Відчуття — це те, що говорить нам: «Щось є». У визначенні даної функції Юнг на цьому зупиняється, але, вочевидь, можна і треба додати — щось є в матеріальному світі.

Про інтуїцію Юнг говорить так: «Я не знаю, що відбувається, коли людина знає те, чого знати вона певно не може. Я не знаю, як це виходить, але виходить непогано, і вона в змозі діяти. Віщі сни, феномен телепатії й інші подібні речі — все це інтуїція. Інтуїція — природна, натуральна функція, абсолютно нормальна і необхідна річ, яка компенсує те, що ви не можете відчутти, мати в почуттях або осмислити через брак реальності. Лікарі, часто стикаючись із незнайомими ситуаціями, серйозно потребують інтуїції. Безліч вірних діагнозів приходить завдяки цій таємничій функції».

Наважусь розширити пояснення Юнга щодо інтуїції, додавши, що інтуїція — це відчуття, занурені в несвідоме психіки, тобто в духовну реальність. Ми ж кажемо: «Це шос-

те відчуття», маючи на увазі, що видимого органа для цього у людини немає.

На відміну від З. Фрейда, Карл Юнг виділив у несвідомому людської психіки, так би мовити, два поверхи: особисте несвідоме і колективне несвідоме. Він зауважує, що: «На надто «глибокій глибині» психіка — це світ взагалі».

Знову наважусь додати, що цей «світ взагалі» — це світ платонівських і гегелівських ідей, в якому речі і події матеріального світу живуть у всій повноті кожна, тій повноті, яка вміщує початок і кінець, і весь розвиток, як зернина — рослину. Час і простір відсутні, або стиснуті в точку. Доказом цього можуть бути відомі експерименти Рейна, які довели, що для екстрасенсорного відчуття, тобто людської інтуїції, ні час, ні відстань — не завада: людина «вгадує» ті події, які вже відбулись у матеріальному світі, але про які вона не знає, і ті, які тільки колись відбудуться.

Ми знаємо, що наше тіло обмінюється матерією й енергією із зовнішнім середовищем, в якому знаходимо і засоби — енергії та речовини — лікування хвороб. За аналогією — в юнгівському «світі взагалі» знаходяться корені лікувальної «фармакодинаміки» плацебо і слова, ті енергії, які лікар може перелити від себе хворому і якими хворий виліковує себе від невиліковних недуг (випадок Нормана Казинса та інші). Але в цьому світі — є і страшні патогени.

Стверджується, що людина має здатність розвинути здібність «відчувати світ по той бік свідомості». Все залежить від сили прагнення.

На завершення як епілог наводжу слова Карла Юнга: «...я просто переймаюся долею індивідуальної людини — тієї безконечно малої частинки, на якій тримається світ і в якій навіть Бог шукає свою мету...».

Дякую за увагу і терпіння.